

ALLAH'IN HALİFESİ OLARAK İNSAN: YARATILIŞIN ANLAMİ VE SORUMLULUKLARI

Doç. Dr. Kadri ÖNEMLİ¹

ÖZET

İslam dinine göre insan, bu dünyaya amaçsız ve başıboş bir şekilde gönderilmemiştir. Tam tersine, her nefis, Yüce yaratıcısına, kendi nefisine, ailesine ve içinde yaşadığı topluma karşı birtakım mükellefiyetler vardır. İnsanın yaratılışı, belirli bir maksada matuftur ve bu gaye, Allah tarafından lütfedilen akıl gibi bahşedilen nimetler vasıtasıyla, kişinin gücü nispetinde bu sorumlulukları yerine getirmektir. Şu bir gerçektir ki, her nimet beraberinde bir sorumluluk getirir. Bu bağlamda, İslam'da insan, kendisine bahşedilen her şeyden sorumludur ve bu yükümlülükler, onun yaratılış maksadına münasip bir hayat sürmesini zorunlu kılar.

Bu çalışma, temel olarak insanın varoluş amacını ve anlamını İslam inancı perspektifinden ele almaktadır. Makalenin ana fikri, insanın yalnızca var olmakla kalmayıp, bu yaratılışın, dünyaya gelişin bir hikmetin olduğu ve bu gayenin de İslam'ın temel akideleri doğrultusunda anlaşılıp amel edilmesi gerektiğidir. İslam'a göre, insanın temel vazifesi, Allah'a kulluk etmek ve O'nun rızasını kazanmaktır. Bu, sadece ibadetlerle değil, aynı zamanda İslam'ın emrettiği ahlakî olgulara uygun bir hayat sürdürmekle de gerçekleşir. İnsan, sahip olduğu akıl, irade ve diğer kabiliyetleri, Allah'ın emrettiği istikamette kullanarak hem kendi dünyasını hem de ahiretini kazanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Yaratılış Gayesi, Ahsen-i takvîm, Sorumluluk, Hikmet.

¹Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, konemli@harran.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6421-058X

MAN AS THE CALIPH OF ALLAH: THE MEANING AND RESPONSIBILITIES OF CREATION

ABSTRACT

One of the most important purposes of man is to discover his existence, understand his meaning and find his place in the universe. This quest is an erudite journey to understand who a person is, why he exists and what he should do in life. The origins and purpose of human existence is a fundamental problem that has attracted the curiosity of human beings throughout history and remains current today. This ancient issue continues to be examined from various perspectives by different disciplines. According to the Holy Quran, everything in the universe is offered for the benefit of humanity. This is expressed in various verses. According to Islamic belief, God Almighty has created man in an exceptional position among other beings, made him his interlocutor and friend, and appointed him as the caliph on earth. This deeply affects the purpose of creation and responsibilities of man.

According to Islamic belief, human beings are not created aimless and idle. Every individual bears responsibilities towards his Lord, himself, his family and society. Man's existence is aimed at a certain purpose, which is to fulfil his obligations as much as he can, in line with the blessings given to him, like intelligence. Every blessing brings about a responsibility. Thus, in Islam, man is responsible for everything he owns, and these responsibilities require him to live in accordance with the purposes of his creation. The study primarily examines the purpose and meaning of human existence from the perspective of Islamic belief. The central idea of the article is that human beings are not merely here to exist, but that their existence has a profound meaning and purpose. This purpose can be understood and lived according to the teachings of Islam.

Keywords: Man, The Purpose of Creation, The Best Creation, Responsibility, Wisdom.

GİRİŞ

İslam inancına göre insan, Allah tarafından yeryüzünde halife olarak gönderilmiştir. Bu vazife, insanın yaratılış gayesini, hedefini ve yerine getirmesi gereken sorumluluklarını derinden etkileyen önemli bir görevdir. İnsanın Allah'ın halifesi olması, yeryüzünde Allah'ın iradesini temsil etmesi, O'nun adına tasarrufta bulunması anlamına gelir. Bu, insanın yeryüzünde Allah'ın emirlerini yerine getirmekle vazifeli olduğunu gösterir.

İnsanın bu dünyaya gönderilmesinin ve ulaştırılmasının nihaî noktası, Allah'a kulluk etmek ve O'nun rızasını kazanmaktır. Allah'a kul olma/ubûdiyet vazifesi, insan hayatının tüm alanlarını içine alan geniş bir kavram olup Allah'ın emirlerine riayet etmeyi, O'nun yasaklarından kaçınmayı, O'na şükretmeyi ve O'nu sevmeyi içerir. İnsan, temsilcilik görevini yerine getirerek bu hedefe ulaşmaya çalışır.

İnsanın halifelik sıfatı, ona büyük mesuliyetler yükler, bu sorumlulukların içeriğinde bireysel ve toplumsal düzeyde yerine getirilmesi gereken görevler vardır.

Allah, insanlara diğer varlıklardan istemediği özel sorumluluklar yüklemiştir. İnsan; akıl, kalp, duygu ve düşünce gibi özellikleriyle diğer canlılardan farklı kılınmış özel bir konuma sahiptir. Yaşamını sürdürebilmek için diğer insanlarla beraber yaşamaya muhtaçtır. Sosyal bir varlık olarak insan, diğer insanlarla etkileşim halindedir bu sebeple tek başına hayatını sürdürmesi mümkün görülmemektedir.

İnsanın kendi nefsinin terbiye etmesi, ahlâklı olması, sırat-ı müstakîm üzere, yerine getirmesi gereken görevleri vardır. İnsanın bu görevi, yeryüzünde düzeni sağlamak, adaleti tesis etmek ve Allah'ın rızasını kazanmaktır. İnsan, bu bilinçle hareket ederek, yeryüzünü imar etmekle yükümlüdür. Kur'an-ı Kerîm, insanı yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak konumlandırarak, onun hem bireysel hem de toplum içindeki varoluşu sebebini ve yaratılış gayesini geniş bir çerçevede izah eder.

Hiç şüphesiz Kur'an'da zikredilen Allah'ın emir ve yasakları, insanın dünya yaşamı için bir rehber niteliğindedir. Bu ilâhî emir ve nehiyeler, insanın halifelik görevindeki değerini, tutum ve davranışlarını, tercihlerini şekillendirerek hem bireysel hem de toplumsal düzeyde huzur ve saadetin teminine katkıda bulunur.

İnsanın sosyal yönü, diğer insanlarla münasebet içinde olmasını gerektirir. Bu noktada, Kur'an'da yer alan ayetler, insanın toplum içindeki sorumluluklarını idrâk etmesi açısından büyük önem taşır. Bu ilahî talimat, insanın toplumda nasıl bir yer edinmesi gerektiğini ifade eder.

Bu çalışma, Kur'an'ı merkeze alarak, insanın yeryüzündeki halifelik görevini ve bu görevin sosyal hayattaki yansımalarını inceleyecektir. Kur'an'daki ilgili ayetler ve sureler, insanın toplum içindeki rolünü, yerine getirmesi gereken görevlerini ve ideal davranışlarını anlamak için bilimsel bir içerikte ele alınarak, insanın maddî ve manevî yönünü Kur'an'ın rehberliğinde fahmetmesi için katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Böylelikle, insanın topluma daha faydalı ve yapıcı bir şekilde katkıda bulunmaları hedeflenmektedir.

1. İNSANIN ANLAM ARAYIŞI VE VAROLUŞ AMACI

Arapça kökenli bir sözcük olan “ins,” “beşer” ve “insan topluluğu” anlamlarını barındırmakla birlikte, esasen insan nevini, türünü belirtmektedir. Bu türün her bir üyesi, cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin “insî/enesî” veya “insân” olarak isimlendirilmektedir. Farklı bir dilbilimsel yaklaşıma göre ise, kelimenin kökeni “unutmak” anlamına gelen “N-S-Y” kökünden neşet eden “insiyân”dır. Bu görüşü ileri sürenler, İbn Abbâs'a (ö. 68/687-88) mal edilen, “İnsan, Allah'a verdiği sözü unutmaması nedeniyle bu adı almıştır” şeklindeki rivayeti temel almaktadırlar. Bu tabir aynı zamanda “üns” köküyle de ilişkilendirilmektedir. “Alışkanlık kazanmak, uyum sağlamak” gibi anlamlara gelen “üns” kelimesi, Türkçede “ünsiyet” manasında kullanılmaktadır. “Teennüs” ifadesi “insan olmak” manasına gelirken, “isti'nâs” ise “yakınlık kurma, yabancı bir hayvanın evcilleştirilmesi” gibi anlamları içermektedir. “enes” kelimesi vahşiliğin karşıtıdır.

Ayrıca, “insânü’l-ayn” teriminin “göz bebeği” anlamına gelmesi kayda değerdir.(İbn Manzûr, 1985, s. 6: 10-12; Kutluer, 2000, ss. 320-323) “Nisyan”, zihinde tutmanın ve korumanın, hatırlamanın ve zikrin zıddı anlamına gelir. Bu kavram, insanın doğasında bulunan unutma özelliğine işaret eder.(İsfehânî, 2001, s. 493) Bazı dilbilimciler nisyan kelimesini “bir şeyi bilerek veya isteyerek terk etmek, bir kenara bırakmak”(İbn Manzûr, 1985, s. 15: 322) anlamında kullanmışlardır. Bu yoruma göre, nisyan, sadece zihinsel bir unutma durumu değil, aynı zamanda iradî bir terk etme eylemidir. Örneğin, bir kişi, hatırlamak istemediği bir anıyı veya bilgiyi unutulabilir, yani onu zihninden uzak tutabilir.(Cevherî, 1377, s. 2: 1818) İnsan, sosyal ilişkiler kurarak cemiyet içinde hayatını devam ettirir, yardımlaşır, iş birliği yapar hemen her türlü ihtiyaçlarını karşılar. Ancak, aynı zamanda unutkanlık özelliği nedeniyle hatalar yapabilir, sorumluluklarını ihmal edebilir ve günah işleyebilir. Bu durum, insanın sürekli olarak kendini geliştirmesi, hatırlaması, öğrenmesi ve tövbe etmesi gerektiğini gösterir. Unutulmamalıdır ki insanın yaratılışı, ilâhî bir amaca matuftur. Bu amaç, insanın Allah’a kulluk etmesi, O’nun rızasını kazanması ve evreni imar etmesidir. İnsan, bu bilinçle hareket ederek, varoluşunun anlamını ve değerini idrak edebilir.(Kurtubî, 2015, s. 12: 248-249)

Kur’ân-ı Kerîm’de “beşer” kelimesi, insanı ifade etmek için kullanılan kelimelerden biri olmakla beraber insanın derisinin dış yüzeyini ifade ettiği gibi, onun duygusal, sosyal, akıllı ve iradeli bir varlık olduğunu da söyler. Ancak, insanı ifade etmek için kullanılan başka kelimeler de vardır ve bu kelimeler, insanın farklı yönlerini vurgular. Bu yüzeyin hayvanların aksine tüysüz ve çıplak olması, “beşer” kelimesinin insan türüne isim olmasına neden olmuştur. Yani, “beşer” kelimesi, insanın bedensel ve biyolojik özelliklerini vurgulayan bir terimdir.(İsfehânî, 2001, s. 199)

İnsanı yaratan Allah’tır ve onu en iyi bilendir. Bu sebeple, insanın dünya hayatını nasıl yaşaması gerektiğini en doğru şekilde belirleyen de O’dur. Bu husus, İslam’ın temel inanç esaslarından biridir ve Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli ayetlerle bu konu dile getirilir. Allah’ın insan hayatına dair emir ve nehiyleri evrenseldir ve tüm insanlar için geçerlidir. Allah’ın bu emirleri, insanın hem bireysel hem de toplumsal hayatındaki huzuru ve saadeti sağlamayı gaye edinir. Bu değerler, insanın bedenî, ruhî ve akli boyutlarını bir bütün olarak ele alır. Kur’ânî emir ve nehiyeler, ahlâkî değerlerin kaynağının ilâhî olduğunu ve insanın bu değerlere uygun yaşamasının, onun kendi iyiliği için de en uygun yol olduğunu vurgular. İslam inancına göre insan, yeryüzünde halife olma ve akıl yoluyla hakikati kavrama kabiliyetleriyle mücehhez hâle getirilmiştir. İnsana emanet verilen bu kabiliyetler, insanın manevî yolculuğunda merteye kat ederek kemale ulaşmasına imkân sağlar. İnsanın kemale ulaşma potansiyeli, melekleri aşabilecek bir düzeydedir. Bu durum, Kur’an’da eşyanın isimlerinin insana meleklerden önce öğretilmesiyle de desteklenir. İnsanın varoluşunun temelini oluşturan diğer önemli vasıf ise kulluktur. Bu iki vasıf, insanın hem yeryüzündeki kendisine verilen vazifeyi hem de yaratıcısıyla olan ilişkisinin hududunu belirler.(Kutluer, 2000, ss. 320-323) Mahlûkat içerisinde insanın halife olarak seçilmesinin birçok sebebi vardır.

İnsanın meleklerden daha kabiliyetli olması, Allah'ın bütün isimlerine mazhar olması, ihtiyaçları sayesinde Allah'ın isimlerinin tecelli etmesine vesile olması, cüz'i irade sahibi olması ve şerri irade edebilmesine rağmen hayır işleyebilmesi bu nedenlerden birkaçı olarak zikredilebilir.

İnsan, varoluşundan beri hakikati arama gayreti içerisinde. İnsanın kendini bilme çabası, varlık âlemindeki yerini ve diğer varlıklarla olan ilişkisini keşfetmesiyle birlikte ehemmiyet kesp etmiştir. Varoluş gayesinin anlaşılması için ilmî ve tecrübî birikim gereklidir.(Çelebi, 2013, s. 21) İnsanın mükemmel bir varlık olarak, varoluşunun anlamı üzerinde tefekkür edilmesi gerekir. Bu, insanın kim olduğu, nerede var olduğu, nasıl var olduğu, onu kimin yarattığı ve varoluş maksadının ne olduğu gibi temel soruları içerir. İnsan, varoluşunun anlamını ve hikmetini öğrenmekle vazifelidir. Bu arayış, insanın kendini tanıması ve yaratıcısıyla olan ilişkisini anlaması açısından çok değerlidir.(Nursî, 2014, s. 12)

1.1. Hayvan-ı Nâtik

İnsan, akıl ve idrak ve düşünme kabiliyetine sahip bir varlık olarak, dünyayı anlama ve burada kendisine verilen süre içerisinde hayata lazım olan ihtiyaçların tedarik etme ve idame etme konusunda benzersiz bir kapasiteye sahiptir. Aristo insanı “İnsan, düşünebilen ve konuşabilen bir canlıdır” (hayvan-ı nâtik) şeklinde ifade etmiştir. İnsan ruhu, diğer canlılarınkinden farklı olarak, akıl, muhakeme ve yargılama yetenekleriyle donatılmıştır.(Akçay, 2011, ss. 143-170) Bu sayede insan, düşünebilir, sorun çözebilir, mantıklı çıkarımlar yapabilir ve ahlâkî seçimlerde bulunabilir. İnsana bahşedilen bu üstün yetenekler, insanı diğer canlılardan ayırarak daha yüksek bir bilinç seviyesine taşır.(Aristoteles, 2014, s. 201)

İslam âlimleri insanı, sadece konuşan bir canlı (hayvan-ı nâtik) olarak görmeyi ötesinde, onu Allah'ın en değerli ve şerefli mahlûku, en sevgili muhatabı, ilâhî isimlerin en kapsamlı aynası, evrenin ve tüm yaratıkların yaratılış sebebi ve yeryüzünün halifesi olarak da tanımlamışlardır. Bu bakış açısıyla insan, çok boyutlu ve özel bir konuma yerleştirilmiştir. Bu ifadeler, insanın ne kadar kıymetli bir varlık olduğunu vurgulamaktadır. Aslında insan kavramını açıklamak ve ona dair kapsayıcı bir tanım ortaya koyabilmek oldukça güçtür.(Demir, 2004, ss. 77-78) Hz. Ali insanı büyük âlem olarak görür.(Ali b. Ebî Talib, 1988, s. 45) Bu anlamda insan, evrenin minyatür bir örneği ve modelidir. Evren küçültülse insan, insan büyütülse evren olur. Kâinat büyük ve görkemli bir şekilde yazılan tevhîd gerçekleri, insanın özünde küçük ve kolayca anlaşılabilir bir şekilde yazılmıştır. Bu konuda kâinat ve insan eşittir. Fark sadece boyutta ve hacimdedir. İnsanın kâinat kadar geniş olması, fitratına yerleştirilen ve diğer mahlûkatta bulunmayan üstün yetenek ve duygulardan kaynaklanır. İnsanda her âlemlerle bağlantı kurabilecek cihazlar ve duygular bulunur. Her bir duygu, insan için bir âleme açılan bir penceredir. İnsan bu pencere aracılığıyla o âlemi seyrederek ve o âlemlerle münasebet kurar. Böylelikle insan, çeşitli duygu ve yeteneklerden oluşan bütüncül bir varlıktır ve bu bütünlük, onun mükemmelliğini oluşturur.

1.2. İnsanın Maddî ve Manevî Varlığı

Kur'ân-ı Kerîm, insanın yaratılışına dair hikmetli malumatları ifade ederken, insanın kökeninin basit ve değersiz unsurlardan oluştuğunu açık bir şekilde söyler. Toprak, su, çamur, balçık, nutfe ve alaka gibi maddeler, insanın maddî varlığının temelini meydana getirir.² Kur'ânî bu bilgiler, insanın yaratılışını, dünyaya gönderiliş sebebinin ve sorumluluklarını anlamak için önemli bir temel kaynaktır. Allah, bu değersiz maddelerden, yeryüzünde kendisine halifesi olabilecek bir varlık yaratmıştır. Bu yaratılış, Allah'ın sonsuz kudret ve azametinin bir tezahürüdür. Basit unsurlardan bu kadar mükemmel ve yetenekli bir varlık yaratılması, Allah'ın kudretinin ne kadar büyük olduğunu ve insanın ne kadar özel bir konumda olduğunu ortaya koyar.

Bu bilgiler ışığında, insanın maddî ve manevî varlığı dokuz temel aşamada incelenebilir:

1. **Öz (Sülale):** Bu merhale, insanın yaratılışının ilk kısmını temsil eder ve aynı zamanda dünyada bulunan maden, bitki ve hayvanların oluşumundaki fiziksel ve kimyasal süreçlere karşılık gelir.
2. **Nutfe:** birleşmenin gerçekleştiği ve yeni bir canlının oluşumunun başladığı aşamadır.
3. **Alâka:** Oluşum halindeki canlının anne rahmine tutunduğu ve asılı kaldığı aşamadır.
4. **Mudğa:** Bu aşamada, anne karnındaki insana ait organlar henüz tam olarak belirgin olmamakla birlikte, ana hatlarıyla oluşmaya başlar.
5. **Kemik Oluşumu:** Bu aşamada, iskelet sistemi oluşmaya başlar ve kemikler şekil almaya başlar.
6. **Kas Oluşumu:** Kemiklerin ardından kas sistemleri gelişir ve vücut hareket yeteneği kazanır.
7. **Tamamlanma:** Bu aşamada, insan organizması en güzel ve mükemmel şekilde tamamlanır. Bu süreç yaklaşık kırk hafta yani dokuz aylık bir zaman dilimini içerir.
8. **Ölüm:** Yaşamın son bulduğu ve fiziksel varlığın tam ve kesin bir şekilde sona erdiği evredir.
9. **Diriliş:** Ölümden sonra yeniden hayata dönme, ahiret inancının temelini oluşturur.(Elmalılı, 1936, s. 5: 3431-3437)

² Her insan, yaratılışında benzersizdir. Her birey, fiziksel özellikler açısından farklılık gösterir. Örneğin, parmak izleri, göz bebekleri, işitme yetenekleri, ses tonları ve yüz hatları her insanın kendine özgüdür. Bu farklılıklar, insan çeşitliliğinin bir göstergesi ve her bireyin ne kadar özel olduğunu birer nişanesidir. Hz. Peygamber'in şu hadisi buna delalet etmektedir. "Allah, Âdem'i yeryüzünün farklı bölgelerinden alınan topraklardan yarattı. Bu nedenle, insanoğulları, yeryüzündeki toprak çeşitliliği kadar farklı özelliklere sahip olmuşlardır. Bazıları kırmızı tenli, bazıları beyaz tenli, bazıları siyah tenli, bazıları ise bu renklerin tonlarındadır. Aynı şekilde, insanların karakterleri de farklıdır; bazıları yumuşak huylu, bazıları sert huylu, bazıları kötü, bazıları ise iyidir. Bu çeşitlilik, insanın yaratılışındaki zenginliği ve farklılıkları gösterir. Her insan, kendine özgü özelliklere sahip, eşsiz bir varlıktır. (Ebû Dâvûd, 1988, s. Sünnet, 17)

Bu dokuz aşama, insanın yaratılış sürecini ve yaşam döngüsünü kapsamlı bir şekilde açıklar. Her bir aşama, insanın fiziksel ve ruhsal gelişiminde önemli bir rolü vardır.

2. İNSANIN YERYÜZÜNDEKİ HALİFELİK MİSYONU

Halife kavramı, köken olarak “*hlf*” sözcüğünden gelir ki bu da “arka” anlamına gelir. Bu kökten türeyen halife, sözlükte “sonradan gelen, kendinden öncekilerin yerine geçen” gibi anlamlara gelir. Yani birinin veya bir şeyin, kendisinden öncekinin makamını, görevini veya sorumluluğunu üstlenmesi durumunu ifade eder.(Isfehâni, 2001, ss. 162-163) “*Yeryüzünde bir halife kılacağım*”³ ayeti insanın yeryüzünde Allah’ın halifesi olduğunu ve bu makamın, Allah’ın koymuş olduğu kural ve kanunları uygulama yetkisini de beraberinde getirdiğini ortaya koyar. İnsanın lütuf ile halife oluşu, onun üstlendiği görevini ve sorumluluğunu teolojik olarak temellendiren bir kavramdır. Kur’ân-ı Kerîm’de insanın yeryüzünde Allah’ın halifesi olarak yaratıldığına dair yukarıdaki ayetten başka pek çok ayet bulunmaktadır.⁴ Halife kavramı, üstlenmiş olduğu bu görev ile insanın Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi, yöneticisi ve sorumlusu olduğu anlamına gelir. İnsanın kabullendiği bu iş, insana hem büyük bir sorumluluk yüklemekte hem de onu diğer varlıklardan üstün kılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de, yeryüzündeki her şeyin insan için yaratıldığı ve onun istifadesine sunulduğu belirtilir.⁵ İnsan, yeryüzünde Allah’ın halifesi olarak muvazzaf kılındığına göre, kendisine bahşedilen bu nimetleri kullanırken aynı zamanda O’nun rızasını gözetmekle de yükümlüdür. Bu, insanın dünyayı ve içinde bulunan kaynakları sorumluluk bilinci içerisinde kullanması, israf ederek saçıp savurmaması⁶ bu emanetleri gelecek nesilleri de düşünerek hareket etmesi gerektiği anlamını içermektedir. Kısacası, insan, Allah’ın kendisine verdiği nimetleri, O’nun rızası dairesinde kullanmakla mükelleftir. İnsanın, yeryüzünde ve göklerdeki her şeyin hizmetine sunulması, onun için yaratılmış olması, insanın birçok varlığa hükmetmesi, icat ve keşif kabiliyetinin olması gibi özelliklerinin, insanın Allah’ın halifesi olmasına en büyük bir delildir.

İnsanın halife olarak yaratılması, ona yeryüzünü imar etme ve ilahî kaidelerle yönetme görevini yüklemektedir. İnsanın nefesine uyararak kötülük yapma potansiyeli de bulunmaktadır. Meleklerin insanın yaratılacağını öğrendiklerinde sergiledikleri şaşkınlık, insanın bu çelişkili yapısına işaret etmektedir.⁷ Allah, Âdem’i yarattıktan sonra ona eşyanın isimlerini öğretmiştir.⁸ Daha sonra bu isimleri meleklerle sormuş, ancak onlar bu konuda yetersiz kalmışlardır. Bu durum, Âdem’in meleklerden daha donanımlı olduğunu ve yeryüzünde Allah’ın halifesi olma yükümlülüğüne sahip olduğunu göstermektedir.⁹

³ Bakara, 2/30.

⁴ Bakara, 2/30; En’am, 6/165; A’raf, 7/169-174; Y’unus, 10/14-73; Neml, 27/62; Fâtır, 35/39; Sa’d, 38/26.

⁵ Bakara, 2/29.

⁶ İsrâ, 17/27.

⁷ Bakara, 2/30.

⁸ Bakara, 2/31.

⁹ Bakara, 2/31.

Hadiste geçen “Allah Âdem’i kendi sureti üzere yaratmıştır”(Buhârî, 2001, s. İsti’zan, 1; Müslim, 1374-75/1955-56, s. Birr, 115) ifadesi, insanın yeryüzünde Allah’ı temsil etme görevini üstlendiği şeklinde yorumlanmaktadır.

Kur’an’ın insanı yeryüzünde halife olarak takdim etmesi, insanın iyilik yapmasını, kötülüklerden uzak durmasını, şerri ıslah etme sorumluluğunu ve bu vazifeyi yerine getirebilecek kapasiteye sahip olduğunu ifade eder. İnsanın yaratılışında bulunan acizlik, fakirlik ve zayıflık gibi nitelikler, bu görevin yerine getirilmesinde engel teşkil edebilir. Bu nedenle, manevî kemalat, bu zaafların üstesinden gelmeyi ve yeryüzü sınavını başarıyla tamamlamayı hedefler. Dünya hayatının geçiciliği¹⁰ ve ölümün kaçınılmazlığı, bu sınavın önemini vurgular.

Hadis literatüründe yer alan rivayetler, insanlığın kökenini Hz. Âdem’e dayandırarak, tüm insanların ortak bir atadan geldiğini vurgular.(Buhârî, 2011–1432, s. Tevhîd, 38) Bu durum, insan nevinin insanlar arasındaki eşitlik ve kardeşlik ilkesini inanç yönüyle de temellendirir. Bu rivayetler, aynı zamanda, insanın yaratılışının ilâhî bir fiil olduğunu ve insanın yeryüzündeki varlığının anlamını ve amacını anlamak için önemli bir çerçeve sunar.

İnsan, Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi olarak hareket eder. İnsan, halifelik görevini yerine getirebilmek için bilgi sahibi olmalıdır.(İbn Mâce, 1996/1416, s. Mukaddime, 17) Hem dinî ilimler hem de fen bilimleri, insanın yeryüzünü daha iyi anlamasına ve yönetmesine yardımcı olur. İnsan, canlılara karşı merhametli olmalı, onları korumalı ve şefkat göstermelidir. İnsan, Allah’ın kendisine vermiş olduğu cüz’î irâdesini Kur’an ve hadiste sarahaten izah edilen ilkeler doğrultusunda kullanarak Allah’ın rızasını kazanmaya çalışmalıdır. İnsanın kıymeti, maddi cesedinde değil, Allah’ın yarattığı ve bin bir ismiyle tecelli ettiği sanat eserine göre belirlenir. Yüce Allah’ın sayısız ismi evreni çepeçevre kuşatmıştır. Kâinata cereyan eden her hadise, O’nun isimlerinin tecellisiyle meydana gelir. İslam fikriyatında insan, Allah’ın isimlerinin kendisinde tezahür ettiği bir varlıktır. Bu sebeple insan, Hakka ayna vazifesi görür.(Kılıç, 2012, s. 49) İnsan, “âyine-i Samedâniye” yani Allah’ın isim ve sıfatlarının tecelli ettiği bir ayna olarak değerlidir. İnsan, maddî varlığı açısından “ehemmiyetsiz” olsa da ilâhî tecellilere mazhar olması ve Allah’ın muhatabı olması hasebiyle tüm mahlûkatın üzerinde bir konuma yükselir. Bu konum, insanı cennete layık bir misafir-i Rabbani yapar.

İnsan, yapısı itibarıyla kâinatı idrak edebilecek kapasitede yaratılmış kıymetli bir varlıktır. Ancak, bu kapasiteyi önemsiz ve boş uğraşlara hasretmek, cehalet örneğidir. Zira imana, ibadete ve tefekkürü yönelmek yerine, sadece maddiyata yönelerek dünyevî işlerle meşgul olmak, insanı Allah’tan gafil kılar ve asıl vazifesinden uzaklaştırır. Kur’an’daki “*ahsen-i takvîm*” ve “*zalim-cehûl*” ifadeleri, insanın bu iki yönlü yapısını vurgular. İnsan, potansiyel olarak kâinatı kucaklayabilecekken, bazıları kâinatın küçük bir noktasında hapsolür ve değersiz meseleler içinde debelenip durur. Bu durum, insanın potansiyelinin büyüklüğünü ve bu potansiyeli yanlış kullanmanın nelere yol açabileceğini gösteren çarpıcı bir örnektir.

¹⁰ Rahmân, 55/26.

Kur'ân-ı Kerîm, insanı çok yönlü bir şekilde ele alır ve onun varoluşunu, amacını, sorumluluklarını ve neler yapabileceğini izah eden geniş bir perspektif sunar. Kur'an, insanın yaratılışı, özü ve varoluş amacına dair temel bilgileri bütüncül bir yaklaşımla ele alır. İnsan türünün ilk örneği olarak belirtilen Hz. Âdem'in yaratılışına dair ayetler, onun "iki elle"¹¹ yaratıldığını dikkatlere sunar. Bu ifade, ilk insanın özel bir yaratılışla var olduğunu ve ilâhî bir sanatla ortaya çıktığını gösterir.(Kutluer, 2000, ss. 320-323) Hz. Peygamber, Âdem'in tüm insanlığın ortak atası olduğunu belirterek insanoğlunun ilk yaratılışına dair önemli bilgiler sunar. Bu ehemmiyetli nokta, insan nevinin tek bir kökenden geldiğini ve tüm insanların kardeş olduğunu ifade eder.(Buhârî, 2001, s. Tevhîd, 38)

Kur'an ayetlerinde insanın benzeri olmayan, nadir ve değerli bir sanat eseri, Allah'ın kudretinin en zarif ve hassas bir mucizesi, Allah'ın tüm isimlerinin ve sıfatlarının tecellisine mazhar olmuş, Allah'ın yarattığı varlıklardaki ince detayların ve güzelliklerin (nakışların) sergilendiği tek varlık olduğu belirtilir. Bu durum, insanın yeryüzündeki halifelik görevini en iyi şekilde yerine getirebileceğini de gösterir.(Esen, 2004, ss. 15-38)

İnsan, sosyal bir varlıktır bu sebeple toplum içinde yaşar ve diğer insanlarla münasebet kurmaya ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaçların bir kısmı, sosyal ve ekonomik nedenlere dayanır. İnsanlar emniyet içinde yaşama, teavün/iş birliği, bilgi paylaşımı ve maddî ve manevî destek gibi ihtiyaçlarını gidermek için bir arada yaşarlar. Bu ihtiyaçlar, haddi zatında farklı kültürlerin, inançların, ideolojilerin ve bir arada yaşama becerisinin ortaya çıkmasına zemin hazırlar.(Yazoğlu, 2014, ss. 1-10) İnsan, tabiatdaki diğer canlılar gibi fitrî bir varlıktır ve onlarla bazı ortak özelliklere sahiptir. Ancak, Allah ona farklı bir yaratılış bahşetmiş, kendi ruhundan üfleyerek¹² onu en şerefli varlık (*eşref-i mahlûkat*) konumuna yükseltmiştir. Bu, insanın sadece görünen yönüyle maddî bir varlık olmadığını, aynı zamanda manevî bir boyutu da olduğunu gösterir. Allah'ın ruhundan üflemesi, insanın akıl, irade, şuur gibi hususiyetlere sahip olmasını ve Allah'ın yanındaki değer ve kıymeti ile özel bir münasebet kurabilmesini sağlamıştır. İnsan, Allah'ın halifesi olarak, yeryüzünde Allah'ın iradesini gerçekleştirmekle görevlidir. Bu görev, insanı meleklerden bile daha yüksek bir konuma taşır. İnsan, melekler ve hayvanlardan farklı olarak, hem bedensel arzulara (nefsanî istekler) hem de akla sahip bir varlıktır. Meleklerde nefis olmadığı için günah işleme özellikleri yoktur. Hayvanlar ise akıl sahibi olmadıkları için yaptıklarından sorumlu tutulmazlar. İnsanda ise bu iki güç bir arada bulunur ve insan, iradesini kullanarak bu güçler arasında bir denge kurmak zorundadır. İnsan, aklını kullanarak doğru yolu seçmeli ve arzularının, nefsin zebunu ve şeytanın esiri olmamalıdır. Aksi takdirde hem bu dünyada hem de ahirette mutsuz olabilir. (Yazoğlu, 2014, ss. 1-10)

¹¹ Hz. Âdem'in yaratılışında kullanılan "iki el" ifadesi, Allah'ın kudretini ve yaratma fiilindeki özeni simgeler. Aynı zamanda, insanın fiziksel ve ruhsal boyutlarının birliğini de işaret eder. Bu ifade, "Allah'ın evi" terkinin, tıpkı "Allah'ın evi" ifadesinde olduğu gibi, bir şerefendirme ve amaç belirtme anlamı taşıyan mecazi bir anlatım olduğunu belirtmektedir. Topraktan yaratılan Hz. Âdem, aynı zamanda yeryüzünün halifesi olacak ve yeryüzünde Allah'ın iradesini temsil edecektir. Bu durum, insanın hem maddî hem de manevî bir varlık olduğunu ve yeryüzündeki rolünün önemini vurgular. Sâd, 38/75.

¹² Secde, 32/9.

Allah'ın göndermiş olduğu din ve insan, birbirini tamamlayan ve ayrılmaz bir bütün oluşturan iki önemli olgudur. İnsan hayatı, dinin rehberliği olmadan eksik kalır ve anlamını yitirir. Din olgusu insanlığa yol göstererek onların manevi ihtiyaçlarını karşılar ve toplumsal düzeni sağlar. İnsanın anlam arayışında en güvenilir rehber, dindir; aynı şekilde, sorumluluklarının sınırlarını ve mahiyetini belirleyen de dindir. Din, insanın varoluş amacını, halifelik makamındaki yerini ve yükümlülüklerini anlamasına yardımcı olurken, bu sorumlulukların nasıl yerine getirilmesi gerektiğini de gösterir. Allah Teâlâ, insanı yeryüzünde halife olarak yaratmış ve bu halifeliğin gerektirdiği sorumlulukları yerine getirebilmesi için ona peygamberler göndermiştir. Bu ilâhî düzende nübüvvet müessesesi, insanın hem kendi varoluş amacını anlamasına hem de kainatın yaratılış gayesini idrâk etmesine hizmet eden bir köprü vazifesi görmektedir.(Albayrak, 2024, ss. 727-746)

3. AHSEN-İ TAKVÎM: İNSANIN YARATILIŞINDAKİ EN MÜKEMMEL BİÇİM

Kur'an'da zikredilen "*Ahsen-i takvîm*", insanın en güzel ve mükemmel şekilde yaratıldığını ifade eden bir terimdir. Bu ifade, insanın maddi, zihni ve ruhi özelliklerinin en uygun ve mükemmel biçimde yaratıldığını vurgular. "*Takvîm*" kelimesi, düzeltmek, kıvama getirmek, düzenlemek ve değer biçmek gibi anlamlara gelir.(Şemseddîn, 1317, s. 427) Bu bağlamda "*Ahsen-i takvîm*", insanın en değerli biçimde yaratıldığını ve yaratılışının en güzel şekilde düzenlendiğini ifade eder. Her yaratılan güzeldir (hasen), ancak insan "en güzel" (ahsen) olarak yaratılmıştır. Bu, insanın diğer yaratılardan daha üstün ve özel bir yere sahip olduğunu gösterir. İnsan, bilen, irade eden, konuşan, gören, işiten, düşünen ve tedbir alan bir varlıktır. Bu yetenekleri sayesinde insan diğer varlıklara hükmedebilir. "*Ahsen-i takvîm*" (en güzel biçimde yaratılma) vasfıyla yaratılan insan, varoluşunun anlamı üzerine derin düşüncelere sahiptir. Bu düşünceler, insanın varoluşuna dair temel sorgulamalar, meselâ "Ben kimim?", "Bu dünyada ne işim var?", "Nasıl var oldum?", "Beni kim yarattı?" ve "Yaşamamın gayesi ne?" gibi sorular etrafında yoğunlaşır. Bu sorular, insanlık tarihi boyunca filozoflardan teologlara, sanatçılardan bilim insanlarına kadar birçok farklı disiplinin temsilcileri tarafından ele alınmış ve bu sorulara çeşitli cevaplar verilmiştir. Nefsini tanıyan Rabbini tanıyarak insanın kendini tanıması ve çevresiyle münasebetler kurması ile kendi varlığının sınırlarını, yaratıcının sonsuz kudretini derk eder, bu hâl olgunlaşma sürecinin önemli bir parçasıdır, bu bilinç kişiyi manevi mertebelerin en yükseği olan ahsen-i takvime taşır. Bu süreçte insan, kim olduğunu, neyi başarmak istediğini ve nasıl bir etki yaratmak istediğini keşfeder.

Gazzalî (ö. 505/1111)'ye göre insan, doğuştan Allah'ı tanıma yeteneğiyle donatılmıştır. Bu yetenek, insanın manevî yolculuğunda ona rehberlik eder ve Allah'ın vaat ettiği makamlara ulaştırır. Ahsen-i takvîm kavramı, insanın hem bedensel hem de manevî olarak mükemmel yaratılışını vurgular. Bu mükemmellik, insanın hem kendisiyle hem de diğer insanlar ile olan ilişkilerini şekillendirir ve onu Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olarak yüksek bir sorumluluk altında yaşamasını gerektirir. Gazzalî, insanın bu doğuştan gelen yeteneklerini geliştirerek, ilâhî bilgilere ulaşabileceğini ve manevî olarak yükselebileceğini belirtir.(Gazzalî, 1967, s. 2: 242)

Yukarıda sözü edilen sorgulama süreci, insanın kendini tanımasına, Allah'ın kulu olduğunu, ruhlar âleminden geldiğini, dünyaya imtihan için gönderildiğini, ahiret yolcusu olduğunu anlamasına yardımcı olur. İnsanın bu sorulara verdiği cevaplar, onun aynı zamanda dünya görüşünü, değerlerini ve hayat tarzını şekillendirir.

Kur'an'a göre, bireyin iyi bir kul olarak addedilebilmesi için öncelikle Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmesi gerekmektedir. İman, bir binanın temeli gibi, Müslüman kimliğinin ve değerinin esasını oluşturur. İmanın varoluşu, hayata anlam ve amellere değer katan temel unsurdur. İman olmaksızın yapılan amellerin bir karşılığı bulunmamaktadır. İman bağı olmadan hiçbir amel fayda sağlamamaktadır. Bu, imanın ve amellerin anlam ve değerini belirleyen temel bir faktör olduğunu vurgular.(Altuntaş, 2018, ss. 81-113)

İman, insanı değerli kılar ve “*ahsen-i takvîm*” (en güzel biçimde yaratılma) mertebesini muhafazasını sağlar. İman sayesinde insan, yüksek mertebelere ulaşır, yeryüzünde Allah'ın halifesi olur, Allah'a yakın ve değerli bir kul, Peygamberimize (s.a.v) layık bir ümmet ve insanlığa faydalı bir dost olur. İman yoksa insan sadece konuşan bir hayvan, değersiz bir yaratık ve *esfel-i safilîne*/en aşağı derecelere düşen bir varlık haline gelir. *Esfel-i safilîn* ifadesi genellikle şeytana maskara olmak, şeytanın oyuncağı haline gelmek anlamına gelir. İslam'ın nazarında en büyük şer, inkâr ve onun ortaya çıkardığı manevî çöküntüdür. Bu çöküntü, bireyi “*esfel-i safilîn*”e (en aşağı tabaka) götüren bir sürecin başlangıcıdır. İnkâr ve kötü ameller, “*ahsen-i takvîm*”den uzaklaşmayı ifade eder. Bu uzaklaşma, ahlâkî çöküntüyle birlikte bireyi cehenneme, yani “*esfele sâfilîn*”e doğru giden bir yola sokar. Ancak bu yanlış yoldan “*tevbe*” (pişmanlık ve dönüş) ile dönmek mümkündür. Fakat inkâr ve kötü amellerde ısrar etmek, küfür ve zulümde inatçılık kalbin kararmasına(İbn Mâce, 1996/1416, s. Zühd, 29) ve mühürlenmesine¹³ yol açar. Kalbin mühürlenmesi artık hakikate karşı duyarsızlaşmayı ve tövbe etme yeteneğinin zayıflamasını beraberinde getirir. Bu durum, bireyin “*esfele sâfilîn*”e gidişini kaçınılmaz hâle getirir ve bu gidişini hızlandırır.(Aygün, 2020, ss. 807-840)

“*Ahsen-i takvîm*” ifadesi, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan “*Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yarattık*”¹⁴ anlamına gelen bir ayette geçmektedir. İnsanın mahlûkat içerisindeki misilsiz güzelliği ve mükemmelliği, Allah'ın ona verdiği özel hasiyetlerden ve sıfatlardan kaynaklanır. Allah, insanı en güzel şekilde yaratmış, ona kendi ruhundan üflemiş (Buhârî, 2001, s. Ezân, 11; Müslim, 1374-75/1955-56, s. Birr, 32) ve onu yeryüzünde kendi halifesi olarak görevlendirmiştir. İnsan *ahsen-i takvîm* ile hem bedensel hem de ruhî yönden en güzel biçimde yaratılmıştır. Her ne kadar ruh güzelliği ön planda tutulsa da mükemmel bir nizam ve intizamla yaratılan insan vücudu ve şekli de en güzel şekildedir Bu mükemmeliyet insanın hem iç dünyasının güzelliğini hem de dış görünüşünün estetiğini kapsar. İnsan bu bütünlük içinde, yaratılışın en nadide örneklerinden biridir.(Uludağ, 1989, s. 178) Akıl ve irade, insanın “*ahsen-i takvîm*” inin temel unsurlarıdır.

¹³ Bakara, 2/7

¹⁴ Tîn, 95/4.

Allah tarafından insana verilmiş olan bu nimetlerin, yaratılış amacına uygun bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Akıl ve iradenin doğru kullanımı, insanın ahlâkî gelişimini ve “ahsen-i takvîm” vasfını korumasını sağlar.(Aygün, 2020, ss. 807-840) Bu makam insanın diğer canlılardan farklı olarak akıl, irade, vicdan gibi üstün özelliklere sahip olduğunu gösterir. İnsana çok çeşitli alanlarda gelişme ve ilerleme imkânı veren geniş bir kabiliyet lütfedilmiştir. Kendisine verilen bu potansiyel sayesinde insan ilim, sanat, teknoloji gibi farklı alanlarda büyük başarılar elde edebilir.(Mâtürîdî, 2005, s. 3: 283) İnsan bilgi ve tecrübe yoluyla maddî âlemin en küçük detaylarından en büyük varlıklarına kadar her şeyi inceleyip anlayabilir, merak duygusu ve öğrenme isteği sayesinde yeni şeyler icat ve keşfedebilir. İnsan fehmetme, îman etme, amel etme, muhabbet, şefkat etme ve feyiz alma gibi kabiliyetlere sahiptir. Peygamberler, evliya, asfiyâ, âlimler, arifler, muttakîler, salihler, cömert insanlar ve adil hükümdarlar gibi insanlığa değer katan tüm önemli şahsiyetler, bu ulvi mahiyetin farklı alanlardaki tezahürleridir.

İnsana Allah tarafından konulan ve topluma huzur ve kardeşliği veren sevgi hissi, insanın yükselişine veya çöküşüne yol açabilecek güçlü bir duygudur. İnsan sevgi sayesinde Allah'ın rızasına kavuşabilir. Bu sevgi ayet-i kerîme de zikredildiği üzere Allah'ı sevmenin yolu O'nun peygamberinin yolunu takip¹⁵ etmekle mümkündür. İnsan, sevgisini doğru yönde kullanarak manevî olarak yükselir, aksi takdirde, nefsin kötü isteklerine kapılarak ahlâken sükût eder. Dünya insanın iyilik ve kötülük arasında seçim yapması için bir sınav yeridir. İnsan, bu manevî sınavda gösterdiği başarıya göre ya terakki edecek ya da düşecektir. İnsan, kendisine verilen kabiliyetleri doğru kullanıp kullanmamasına bağlı olarak, maddî ve manevî olarak çok farklı noktalara ulaşabilir. O, nefesine uyarak ahlâksız ve zalim bir hâle gelebileceği gibi, nefisini terbiye ederek iman ile en yüksek mertebelere de ulaşabilir. İnsan, seçimleri ve davranışlarıyla manevî olarak sonsuz bir yükselişe veya düşüşe doğru gidebilir, bu durum insanın sorumluluğunun büyüklüğünü gösterir.(Nursî, 2016, s. 509) Hadisler, insanın ancak zayıflıklarını aşmaya yönelik zikir ve ibadetiyle değerli ve mübarek bir konuma ulaşabileceğini vurgular. Bu, insanın kendini geliştirmesi, hatalarından ders çıkarması ve daha iyi bir insan olma yolunda çaba göstermesi gerektiğini ifade eder.(İmam Mâlik, 1997/1417, s. Vesâyâ”, 7)

İnsan ulvî ibadetlerle en yüksek mertebelere (*a'lâ-yı illiyyîn*) çıkabilir, Allah'a yakın ve değerli bir kul, Peygamber Efendimize (s.a.v) de şerefli bir ümmet olabilir. Ancak iman etmezse veya iman ettiği hâlde kulluk görevini yerine getirmese, manevî olarak düşer ve değersiz bir varlık hâline gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın bu özellikleri, sorumlulukları ve vazifeleri detaylı bir şekilde anlatılır. İnsan, bu özelliklerini doğru kullanarak, sorumluluklarını yerine getirerek ve vazifelerini yaparak hem bu dünyada mutlu olabilir hem de Allah'ın rızasını kazanarak ahirette mutlu olabilir.¹⁶

¹⁵ Âl-i İmrân, 3/31.

¹⁶ İsrâ, 17/70; Tîn, 95/4.

İnsanın en değerli varlığı akıldır. Akıl, insana düşünme, anlama, öğrenme ve seçim yapma yeteneği verir. Bu yönüyle akıl insanı diğer canlılardan ayırır Akıl sayesinde insan, doğru yolu bulabilir, iyiyi kötüden ayırt edebilir ve hayatını anlamlı bir şekilde yaşayabilir.¹⁷ Kur'an'da Allah'ın emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettiği, ancak onların bu sorumluluğu yüklenmekten çekindikleri ifade edilir. İnsan ise bu emaneti yüklenmeyi kabul etmiştir.¹⁸ Bu emanet, insanın akıl, irade ve sorumluluk sahibi olmasını ifade eder. İnsanın bu emaneti yüklenmesi, onun yeryüzünde daha büyük bir sorumluluk üstlenmesine işaret eder.¹⁹ Kur'an'da insanın yüklendiği emanet, mükellefiyet olarak yorumlanır. İnsanın bu emaneti yüklenmesi, onun hem güçlü ve kıymetli özelliklere sahip olduğunu hem de emanete riayet etmeme eğiliminde olan zalim ve cahil bir tarafının bulunduğunu gösterir.(Kutluer, 2000, ss. 320-323) İnsanın akıl nimeti sayesinde gerçekleştirdiği eylemler, iradeli eylemlerdir. Bu da insanın irade özgürlüğüne sahip olduğunu gösterir. Yani insan, aklını kullanarak seçimler yapabilir ve bu seçimler doğrultusunda hareket edebilir. Bu, insanın kendi isteğiyle iyiyi veya kötüyü seçme konusunda cüz-î irâdeye sahip olduğunu gösterir.(İpek, 2013, ss. 435-448) Bir de bunun yanında insanda bulunan *nefs-i emmâre* vardır ki insanın içindeki, sürekli kötülüğe ve nefsanî arzulara yönelen, bencil ve kontrolsüz hisler bütünüdür. İnsanın nefs-i emmâre tarafı, kontrolsüz bırakıldığında kendisine ve çevresine büyük zararlar verebilir. Ancak, bu taraf tamamen kötü olmak zorunda değildir. Eğer insan nefsinde hâkim olur, Allah'a yönelir ve tövbe ederse, nefs-i emmârenin kötü potansiyeli iyiye dönüşebilir²⁰ ve ahsen-i takvîmine uygun bir yaşam sürerek yüksek mertebelere ulaşabilir. İnsanın maddeten ve manen olarak donatılmış olması, onu diğer varlıklardan ayırır. Bu üstünlük, beraberinde sorumluluk getirir. İnsan, yaptıklarının hesabını verecek ve bu hesabın neticesinde cennetle ya da cehennemle karşılaşacaktır.

İnsan Allah'ın kudretiyle yokluktan varlığa çıkarılmış, Allah tarafından seçilerek kendisine önemli bir emanet olan "*emanet-i kübra*" verilmiş ve ahiretteki ebedi mutluluğa ulaşmak için bu dünyaya gönderilmiştir. İnsanın akıl ve özgür irade sahibi olması, onun çeşitli sınavlarla karşılaşmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu sınavlar, insanın Allah'a olan sadakatini veya nankörlüğünü ortaya çıkarmasıyla son bulur. İnsan bu sınavlar karşısında doğru tavır sergileyerek Allah'ın rızasını kazanabilir ve ahirette mutluluğa ulaşabilir.(Kaya, 2003, s. 118) Bu anlamda Allah, dünya yolculuğunda insanı yeryüzünde halife olarak yaratmış ve bu hilafet görevini yerine getirebilmesi için peygamberleri toplumlara öğretmen olarak göndermiş, dünyayı ahiretin tarlası olarak tasvir etmiş, bu dünyada yapılan amellerin ve manevî gelişiminin ahiretteki durumu doğrudan etkileyeceğini bildirmiştir.(Buhârî, 2001, s. Rikâk, 3)

¹⁷ Bakara, 2/44-76-164-170-171-242; Âl-i İmrân, 3/65-115; Mâide, 5/1-58; En'am, 6/32-126-151; A'raf, 7/169; Enfâl, 8/22; Yûnus, 10/16 ve diğerleri

¹⁸ Ahzâb, 33/72.

¹⁹ Ahzâb, 33/72.

²⁰ Furkân25/75.

İnsan Allah'ın halifesi olarak yeryüzünde önemli bir role sahiptir ve bu rolü en iyi şekilde yerine getirebilmesi için gerekli tüm donanımlara sahiptir. Bundan ötürü halife, insanlar arasında hüküm verme ve Allah'ın emirlerini yerine getirme konusunda Allah'ın temsilcisi olan Hz. Âdem ve onun soyundan gelen insanoğlunu ifade eder. İnsanın, yeryüzünde ve göklerdeki her şeyin hizmetine sunulması, onun için yaratılmış olması, insanın birçok varlığa hükmetmesi, icat ve keşif kabiliyetinin olması gibi özelliklerinin, insanın Allah'ın halifesi olmasına uygun düştüğü vurgulanmaktadır. İnsan, yaratılışı itibarıyla en mükemmel varlıktır. Ancak, bu mükemmelliğini koruması, sorumluluklarını yerine getirmesine bağlıdır. İnsan, hem Yaratıcısına karşı görevlerini yerine getirerek O'na olan saygısını gösterir, hem de kendisine, ailesine, çevresine ve diğer canlılara karşı sorumluluklarını yerine getirerek hem kendi değerini korur hem de erdemli olmayı sağlar. Bu şekilde insan, yaratılışındaki mükemmelliği koruyarak “ahsen-i takvîm” makamına layık bir şekilde yaşar.

SONUÇ

İnsanın varoluşundan beri süregelen hakikat arayışı, öncelikle kendini tanıması ve kapasitesini anlamasıyla başlar. Bu kişisel keşif, bireyin evrendeki konumunu ve diğer varlıklarla olan bağını kavramasıyla daha da önem kazanır. Bu da ancak ilmî ve tecrübeye dayalı bir bilginin oluşmasıyla mümkün olur. İnsan, mükemmel bir varlık olarak, varoluşunun anlamını derinden derine tefekkür emelidir. Arzu edilen sonucun tahakkuku için tefekkür merhalesi, insanın kim olduğu, nerede bulunduğu, nasıl var olduğu, onu kimin yarattığı ve varoluş amacının ne olduğu gibi temel soruları içerir. İnsan, varoluşunun anlamını aklını idrâkini kullanarak sorgulama sorumluluğuna sahiptir. Bu sorgulama, bireyin kendini tanıması ve yaratıcısıyla olan münasebetini anlaması açısından hayati önem taşır.

İslam inancında insan, yeryüzünün halifesi olarak addedilir. Bu akidevî kavram, insanın dünyayı geliştirme ve düzeltme yükümlülüğünü ve bu misyonu yerine getirebilme gücüne sahip olduğunu da ifade eder. Kişinin yapısal kapasitesi, bu kutsal görevi yerine getirmek için yeterlidir. Ancak, insan doğasındaki acizlikler, bu vazifenin ifasında zorluklara yol açabilir. Bu nedenle, manen tekâmül, bu zayıflıkların üstesinden gelmeyi ve dünyevî imtihanı başarıyla tamamlamayı sonuçlandırabilir. Fani dünyanın geçiciliği ve ölümün mukadderatı, bu imtihanın ehemmiyetini vurgular. İnsanlığın kökenini Hz. Âdem'e atıfta bulunan hadis rivayetleri, tüm insanlığın ortak kökenini vurgulayarak, insanlar arasındaki eşitlik ve kardeşlik ilkesini Kur'ânî olarak temellendirir. Bilgiler ve kaynaklarda anlatılanlar, aynı zamanda, insanın yaratılışının ilâhî bir fiil olduğunu ve insanın yeryüzündeki varlığının anlamını ve maksadını anlamak ve gereğini yerine getirmek için önemli bir çerçeve sunar.

Kuran'da kişinin Müslüman kimliğinin temelini oluşturan temel şartın iman olduğu vurgulanmaktadır. İman, amellerin değerini ve hayatın anlamını belirleyen temel bir faktördür. İmansız yapılan amellerin bir karşılığı bulunmamakta ve imana dayanmayan ilişkiler fayda sağlamamaktadır. Bu nedenle, kişinin ahsen-i takvim makamına terakki etmesi için evveleminde iman etmesi gerekmektedir.

Kuran’da insan, yeryüzünde Allah’ın halifesi olarak bildirilmesi olgusu, insanın yeryüzündeki temsil, yönetim ve sorumluluk makamını ifade eder. Bu hal, insana hem önemli bir mükellefiyet yüklemekte hem de onu diğer varlıklara karşı ayrıcalıklı bir duruma getirmektedir. Yerde ve gökte bulunan her şeyin insanın hizmetine sunulması, bu âlemlerin onun için yaratılmış olması, birçok varlık üzerinde tahakküm kurabilmesi, icat ve keşfedici yeteneklere sahip olması gibi hususlar, insanın Allah’ın halifesi olma vasfının ispatıdır.

İnsanın halife olarak yeryüzüne gönderilmesi, ona hem büyük bir şeref hem de büyük bir sorumluluk yükler. İnsan, kendi içindeki iyilik ve kötülük potansiyeliyle sürekli hayrı isteyen ve hayra çağırın olmalı, insanî erdemlilik gelişimini sürdürmeli ve Rabbini hoşnut edecek değerlere uygun bir hayat sürmelidir. Bu hem fert hem de cemiyet bazında mutlu ve huzurlu bir hayat için elzemdir. İslam inancına göre, kâinatın yaratılış amacı insan, insanın yaratılış amacı ise Allah’a kulluk etmektir. Allah, insanlara bahşettiği ilim, irade, görme ve işitme gibi kabiliyetler aracılığıyla kendi esmâ ve sıfatlarıyla Yüce zatını tanıma imkânını vermiştir. Verilen yetenekler sayesinde İnsan kendisini diğer canlılardan ayırarak, Allah’ın yarattığı kâinatı ve kendini anlama ve keşfetme potansiyeli vermiştir. İnsan, aklını kullanarak ilâhî delilleri inceler, iradesiyle doğruyu seçer, gözleriyle kainattaki Allah’ın naksettiği güzellikleri müşahede eder ve kulaklarıyla Allah’ın ayetlerini dinler. Tüm bu süreçler, bireyin imanını kuvvetlendirerek marifetullahaya yönelik bilinç seviyesini artırmasına, halifelik makamının idamesine ve ‘ahsen-i takvîm’ ilkesine liyakat kazanmasına katkı sağlamaktadır.

İslam’a göre insan, Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi, yani halifesidir. Bu görev, insanın yaratılış amacını ve sorumluluklarını şekillendirir. Halife olarak insan, Allah’ın iradesini yeryüzünde hayata geçirmekle yükümlüdür. Yaratılışın gayesi ise Allah’a kulluk etmek ve O’nun hoşnutluğunu kazanmaktır. Bu kulluk, tüm yaşamı kapsayan bir itaat, şükür ve sevgi bütünüdür. Halifelik, bireysel ve toplumsal düzeyde büyük sorumluluklar yükler. İnsan, nefsinin terbiye etmekten ailesine, çevresine ve tüm insanlığa karşı sorumluluklar taşır. Yeryüzünde Salih ameller işleyerek Allah’ın rızasını kazanmak, halifelik görevinin temelini oluşturur. Kısacası, Kur’an-ı Kerim’e göre halifelik, insanın yaratılış amacını, sorumluluklarını ve kainattaki yerini tanımlayan merkezi bir kavramdır.

Allah, insanı yaratan ve onu en iyi bilen olarak, dünya hayatının nasıl yaşanması gerektiğini en doğru şekilde belirleyen tek mercidir. İslam’ın temel inancına göre Allah’ın emir ve yasakları herkes için eşit derecededir ve insanın ferdî ve toplumsal mutluluğunu hedefler. İnsan, aklını kullanarak bu ilahî değerlerin hikmetini idrak edebilir. Yeryüzüne halife olarak yaratılan insan, akıl ve hakikati anlama yeteneği sayesinde kemale ulaşma kabiliyetine ve donanımına sahiptir, hatta melekleri aşabilecek bir konuma gelebilir. İnsanın varoluşunun temelinde halifelik ve kulluk vasıfları yatar. İnsanın halife seçilmesinin çeşitli nedenleri vardır; Allah’ın isimlerine ayna olması, ihtiyaçları vesilesiyle bu isimlerin tecelli etmesi, cüzi irade sahibi olması ve şerri isteyebilmesine rağmen iyilik yapabilmesi bunlardan bazılarıdır. İnsan, varoluşundan beri hakikati arayan, kendini ve evrendeki yerini keşfetmeye çalışan bir varlıktır.

Mükemmel bir varlık olarak insan, kim olduğu, nereden geldiği ve varoluş maksadının ne olduğu gibi temel soruları sorgulamakla ve ikna edici cevaplar bulmakla yükümlüdür. Akıl ve idrak sahibi olması sayesinde kâinat kitabını okuma ve anlama konusunda benzersizdir. İslam âlimleri insanı sadece konuşan bir canlı olarak değil, Allah'ın en değerli yarattığı, ilahi isimlerin aynası ve yeryüzünün halifesi olarak da tanırlar. Hz. Ali'nin ifadesiyle insan “*büyük âlem*”dir; evrenin bir minyatürüdür. Evrendeki tevhit hakikatleri, insanın özünde de bulunur. İnsanın kâinat kadar geniş olması, fitratına yerleştirilen yetenek ve duygulardan kaynaklanır. Kur'an-ı Kerim, insanın kökeninin basit unsurlar olduğunu belirtirken, bu değersiz maddelerden Allah'ın halifesi olabilecek mükemmel bir varlığın yaratılmasının Allah'ın sonsuz gücünün bir göstergesi olduğunu vurgular.

İnsanın halife olarak yaratılması, yeryüzünde Allah'ın adını yüceltme ve cihana yayma sorumluluğunu beraberinde getirir. Ancak insanın nefsinin kötülüğe eğilimi, bu görevi zorlaştırabilir. Meleklerin insanın yaratılışına duyduğu şaşkınlık bu çelişkili yapıyı işaret eder. Allah'ın Âdem'e eşyanın isimlerini öğretmesi ve meleklerin bu konuda yetersiz kalması, insanın halifelik görevine daha uygun olduğunu gösterir. Hadisteki “*Allah Âdem'i kendi sureti üzere yaratmıştır*” ifadesi, insanın Allah'a benzeyen özelliklere sahip olduğunu ve bu nedenle O'nu yeryüzünde temsil ettiğini belirtir. Kur'an'ın insanı halife olarak tanımlaması, yeryüzünü ıslah etme sorumluluğunu ve bu kapasiteye sahip olduğunu vurgular. İnsanın maddî ve manevî donanımı bu görevi yerine getirmesine imkân verir. Ancak mizacına konulan zaafılar bu görevi zorlaştırabilir, bu nedenle önemli olan erdemli yaşama hâlidir. Dünya hayatının geçiciliği ve ölüm, bu imtihanın ciddiyetini ortaya koyar.

Kur'an'a göre iyi bir kul olmanın temel şartı îmandır. İman, amellerin ve ilişkilerin değerini belirleyen esastır ve insanı değerli kılarak “ahsen-i takvim” mertebesini korumasını sağlar. Küfür ise insanı değersizleştirir ve “esfel-i safilin”e düşmesine neden olabilir. Nankörlük ve kötü ameller “ahsen-i takvim”den uzaklaşmadır ve tövbe ile bu yoldan dönmek mümkündür. Ancak inkâr ve kötü amellerde ısrar kalbi mühürleyebilir ve “*esfele sâfilin*”e gidişi hızlandırır.

“*Ahsen-i takvim*” ifadesi, insanın eşsiz güzelliğini ve mükemmelliğini vurgulayan Kur'an ayetinde geçer. Allah, insanı en güzel şekilde yaratmış, ona kendi ruhundan üflemiş ve yeryüzünde halife olarak görevlendirmiştir. İnsanlığa Allah tarafından ihsan edilen akıl ve irade, bu mükemmel yaratılışın temel direkleridir ve doğru kullanıldığında insanın manen gelişimini ve yükselişini sağlar. İnsan, akıl, irade ve vicdan gibi üstün özellikleriyle diğer canlılardan ayrılır ve ilim, sanat, teknoloji gibi birçok alanda gelişme kabiliyetine sahiptir. İnsanın anlama, inanma, sevme gibi kabiliyetleri vardır ve insanlığa değer katan önemli şahsiyetler bu ulvi mahiyetin tezahürleridir.

İnsandaki sevgi hissi, doğru kullanıldığında manevî yükselişe, yanlış kullanıldığında ise ahlakî düşüşe sebep olabilir. Dünya, insanın iyilik ve kötülük arasında seçim yapması için bir imtihan salonu ve insan bu sınavdaki başarısına göre yükselecek veya düşecektir.

İnsan, potansiyelini doğru kullanarak en yüksek mertebelere ulaşabileceği gibi, nefsine uyarak ahlaksızlaşabilir de. Hadisler, insanın ancak zayıflıklarını aşmaya yönelik çabalarıyla değerli bir konuma ulaşabileceğini vurgular.

İnsan dünyaya öğrenmeye muhtaç, aciz ve zayıf bir şekilde gelir. Hayatı tam olarak öğrenmesi uzun yıllar alır ve hayatta kalmak için başkalarına ihtiyaç duyar. Maddi gelişim, ilim öğrenme ve bilgi birikimiyle yakından ilişkilidir. İlim, dünyayı anlamayı, teknolojiyi geliştirmeyi ve hayat standartlarını yükseltmeyi sağlar. İnsanın varoluş gayesi hem maddi hem de manevi boyutlarda gelişimi içerir ve bu amaca ulaşmak bilgi ve öğrenme yoluyla mümkündür. İslam'da ilim öğrenmenin önemi çeşitli hadislerle vurgulanır ve Allah'ın insanı yeryüzünde halife olarak görevlendirmesi, bu görevi yerine getirebilmek için gerekli olan ilimle yakından ilişkilidir. İlim, kâinatın yaratılışının bir hikmeti olarak görülür ve Hz. Âdem'in meleklerle karşı üstünlüğü de ilmi sayesinde olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akçay, M. (2011). İnsanlığın Ortak Dini Temeli: Fıtrat. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 13(23).
- Albayrak, K. (2024). Peygamberlerin Gerekliği. *Genç Mütefekkirler Dergisi*, 5(3).
- Ali b. Ebî Talib. (1988). *Divânu Emiri'l-Mü'minin* (Abdulaziz Kerem, Ed.).
- Altuntaş, A. (2018). Kur'an'da İnsanın Salih Olma Süreci. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(13).
- Aristoteles. (2014). *Ruh Üzerine (Peri Psukhes)* (Zeki Özcan, Çev.). Sentez Yayınları.
- Aygün, F. (2020). Mâtürîdî'nin Ahsen-i Takvîm ve Esfel-İ Sâfilîn Yorumu: Tîn Sûresi'nin Te'vîli Bağlamında İnsan Anlayışı. *Diyanet İlmi Dergi*, 56(3).
- Buhârî, E. A. M. b. İ. (2011–1432). *Sahîhü'l-Buhârî*. Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye.
- Buhârî, E. A. M. b. İ. el-. (2001). *El-Câmiu's-sahîh*. Dâru Tavki'n-Necât.
- Cevherî, E. N. İ. b. H. (1377). *Es-Sihah tacü'l-luga ve shahi'l-Arabiyye* =. Matabiu Dârü'l-Kitabi'l-Arabi.
- Çelebi, A. (2013). *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi* (Ali Yardım, Çev.). Damla Yayınevi.
- Demir, N. (2004). İnsan Hakkındaki Bazı Felsefi Görüşler Üzerine. *Felsefe Dünyası Dergisi*, 40.
- Ebû Dâvûd, S. b. D. b. el-Cârûd el-Fârisî et-Tayâlisî. (1988). *Sünenu Ebî Davud*. Dârü'l-Cinan.
- Elmalılı, M. H. Y. (1936). *Hak dini Kur'an dili*. Diyanet İşleri Reisliği.
- Esen, M. (2004). İnsanın Halifeliği Meselesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45(1).
- Gazalî, M. b. M. (1967). *İhya-u Ulumu'd-din*. Müessesetü'l-Halebî.
- İsfehânî, R. (2001). *El-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*. Daru'l-Ma'rife.
- İbn Mâce, E. A. M. b. Y. er-Rebei el-Kazvinî. (1996/1416). *Sünenü İbn Mâce*. Dârü'l-Ma'rife.
- İbn Manzûr, E.-F. C. b. M. b. M. (1985). *Lisânü'l-Arab*. Neşru Edebi'l-Havze.
- İmam Mâlik, E. A. M. b. E. el-Asbahî. (1997/1417). *El-Muvatta*. Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- İpek, M. (2013). Kur'an'a Göre İnsanın Yaratılış Hikmeti ve Sorumluluğu. *Ekev Akademi Dergisi*, 57 (Güz).

- Kaya, S. (2003). *Kur'an'da İmtihan*. İnsan Yayınları.
- Kılıç, M. (2012). *Tasavvufa Giriş*. Sufi Kitap Yayınları.
- Kurtubî. (2015). *El-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an* (Beşir Eryarsoy, Çev.). Buruc Yayınları.
- Kutluer, İ. (2000). *İnsan* (C. 22). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mâtürîdî, E. M. M. (with Bekir Topaloğlu). (2005). *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. Mizan Yayınevi.
- Müslim, E.-H. M. b. el-Haccâc. (1374-75/1955-56). *El-Câmi 'u's-sahîh*. y.y.
- Nursî, B. (2014). *İşârâtü'l-i'câz fî mezânni'l-icâz [Risale-i Nur Külliyyatı]* (Abdülmecid Nursi, Çev.). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Nursî, B. (2016). *Sözler*. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şemseddîn, S. (1317). *Kâmûs-î-Türkî*. İkdâm Matbaası.
- Uludağ, S. (1989). Ahsen-i Takvîm. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 2). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazoğlu, R. (2014). Ebu'l-Hasan Harakânî'de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1.